

Передісторія появи пісенного збірника «Исторические песни малорусского народа»

Досліджено передісторію появи унікального збірника українського фольклору – «Исторические песни малорусского народа», упорядкованого Володимиром Антоновичем та Михайлом Драгомановим за допомогою однопумців. Відтворено розподіл обов'язків між усіма учасниками видавничого проекту.

Ключові слова: В. Антонович, М. Драгоманов, «Исторические песни малорусского народа», історія української фольклористики.

Спільний видавничий проект В. Антоновича та М. Драгоманова «Исторические песни малорусского народа» (Київ, 1874-75 р.) мав свою передісторію. На жаль, через багато причин здебільшого політичного, а інколи і особистого характеру історія підготовки і появи видання залишається недостатньо вивченою. Щоб ліквідувати лауну, яка має місце, прослідкуємо за допомогою доступних нам документів хід підготовки пісенного збірника, який став хрестоматійним для української фольклористики і знаковим для українського суспільного руху.

Перебуваючи в еміграції М. Драгоманов подав генезу свого шляху до видання історичних пісень українського народу, задекларувавши власне бачення історії видання. «Займаючись давньою історією,» – згадував він в «Автобіографічній записці», написаній 1883 р. в Женеві, – «я звернув особливу увагу на релігію і міфологію арійських народів. Від давніх народів я перейшов до нових і тут зупинився і на нар[одних] переказах і словесності слов'ян і між ними, звичайно, українців. 1867 р. я з кількома приятелями вирішили розпочати видання збірників укр[аїнської] нар[одної] словесності, що нагромадилися у різних осіб з періоду захоплення збиранням етнографічного матеріалу в недавні роки. До речі, це були б майже єдині українські видання, не забронені тоді російською цензурою. Незабаром ми видали дві книжки казок і дві пісень, а 1869 р. я разом з проф. Антоновичем засіли за складання зведення укр[аїнських] політичних пісень з історичними коментарем, перші два томи яких видані були в Києві 1874-1875 р. під заголовком «Историч[еские] песни малорусского народа с примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова». Т. I (Пісні віку дружинного і князівського, X-XV ст., пісні віку козацького; А) Боротьба з турками і татарами XV-XVI ст.); Т. II. (Пісні віку Козацького; В) Боротьба з поляками до см[ерті] Богдана Хмельницького 1657 р.). Тепер я продовжую це видання один в Женеві під заголовком: «Політичні пісні укр[аїнського] народу XVIII-XIX ст.» і видав поки що 1883 р. перший випуск: «Запорожці 1700-1740» (1881 р. я видав резюме політ[ичних] пісень XIX ст. під заголовком «Нові українські пісні про громадські справи»)» [1, с.94].

Отже, «Автобіографічні замітки» М. Драгоманова, засвідчують, що робота над підготовкою політичних пісень (так їх назвав Михайло Петрович) розпочалася у 1869 році разом з Володимиром Боніфатійовичем. Але слід зазначити, що політичний емігрант не назвав конкретного ініціатора видання, даючи підстави вважати, що ідея виникла у середовищі Київської Громади, до якої він тоді належав. До того ж у листі від 1894 року до Омеляна Огоновського він подасть уточнену інформацію про виникнення ідеї пісенного видання, але про це далі.

Палкий поціновувач таланту Михайла Петровича, один з перших його біографів М. Павлик наголошував, що «Драгоманів довго приготовлявся, поки вступав на поле фольклористики, а робив він се власне за границею, від 1870 р., то й не диво, що вийшов тут далеко по за межі Росії, став на ґрунт усесвітньої порівняльної школи і з того погляду взявся за студії української словесності, перший завівши її в круг усесвітньо-

порівняних фольклорних студій і перший же використавши методу й результат тих студій задля української історії, народної просвіти, політики» [2,с.21].

Саме Михайлу Петровичу його соратник приписував ідею видання «Исторических песен малорусского народа», наголошуючи «се-ж він задумав показати, як відбилася наша історія – власне соціальний бік її – в наших народних піснях, і як відбивається в них та в народніх оповіданнях світогляд українського народу та які з того всего можна вивести вказівки історикам, просвітникам і політикам України» [2,с.19-20].

Михайло Павлик був зачарований постаттю М. Драгоманова. Все, до чого причетним був його кумир, у тому числі й видання пісенного збірника, викликало його схвалення і захоплення. Популяризатор ідей Михайла Петровича, щоправда, дещо перебільшував роль свого ідейного наставника у підготовці знакового фольклорного видання, тому що не володів вповні необхідною для цього інформацією. Щодо характеру співпраці двох упорядників історичних пісень він лише констатував: «В тій книжці оба наші вчені показали які спомини зберігає у своїй пам'яті наш народ з тисячолітнього протягу свого історичного життя, які сліди в його пам'яті полишили часи князів, часи татарського лихоліття і яке багатство величезних образів полишилося й доси з часів козаччини аж до смерті Хмельницького» [2,с.28].

Натомість талановита дослідниця українського фольклору Катерина Грушевська, вивчаючи історію видання «Исторических песен малорусского народа», свідчила, що вона мала «досить рідке щастя познайомитися з першим планом збірки, що не був використаний у роботі цілком, але очевидно брався серйозно під розгляд і вплинув на розвій праці. Се начерк, написаний рукою Антоновича» [3,с.LXXXIX]. Аналізуючи записи вона припустила, що доступний їй план видання історичних пісень був «складений набагато раніше перед 1874 р., може ще перед 1870 р.» [3,с.LC]. Безумовно, Катерина Михайлівна добре «знала руку» Володимира Антоновича і могла вірно ідентифікувати почерк автора документу. Але її твердження про те, що досліджуваний нею план видання «Исторических песен малорусского народа» був першим, не є достатньо переконливим. До того ж вона не зазначає джерела надходження цього рукопису. Але очевидним залишається той факт, що відома дослідниця української пісенної творчості вважала В. Антоновича автором першого плану збірки. Цей висновок вона зробила, очевидно, не без консультації з батьком.

Дослідження питання розподілу ролей між В. Антоновичем і М. Драгомановим, під час підготовки знакового для україністики видання, ускладнюється відсутністю достатньої джерельної бази. Ця проблема стоїть перед усіма дослідниками. Аналізуючи і залучаючи до наукового вжитку один з відомих планів видання історичних пісень, написаний рукою В. Антоновича перед 1870-ми роками, Катерина Грушевська акцентує увагу на останній сторінці документу. Вона припустила, що список книжок з помітками А. (Антонович) і Д. (Драгоманов) та інші позначки – «очевидно план поділу роботи між видавцями або спис джерел, де можна добути книжки для роботи» [3,с.XCII].

Частково відповідь на питання про авторство коментарів до видання дає лист Павла Житецького до Михайла Драгоманова від 22 грудня 1870 року. Член Старої Київської громади інформував Михайла Петровича про хід робіт з підготовки видання історичних пісень. «Переписування дуже просунулось, списано близько 120 аркушів, тобто майже більшу половину. Історичні примітки розпочаті. Ми з Русовим склали план покажчика технічних, художніх засобів мови, але виконання цього плану буде можливо лише тоді, коли з'явиться перша коректура» [4,с.10-11]. Отже, вже в 1870 році, роботи над історичними примітками були розпочаті. І роботу над ними здійснював один з співавторів підготовки видання, а саме В. Антонови, оскільки його колега перебував у закордонному відрядженні.

З лютого 1871 р. П. Житецький знову писав М. Драгоманову з Києва: «С Историческим сборником – хорошо. Переписка почти окончена. Некий Андриевский, учитель Гимназии в Беле, передал Чубинскому несколько десятков исторических песен, относящихся к Литовской эпохе (отдел, как Вы знаете, у нас самый скудный). Песни записаны в Ковенской и Гродненской губ. – и понятно, почему там, а не в другом каком-нибудь месте. Чубинский отказал нам, когда мы попросили у него сих песен: у меня, дескать, исторических песен вообще мало, да и не могу я по известным причинам

(говорят, однако же, что истор[ического] материала набралось у него на целый том). Вдруг Андриевский обращается к Антоновичу с предложением каких-то списанных им актов, и, вместе с тем, пишет, не угодно ли Вам, дескать, историч[еских] песен из Литовской эпохи, у меня, говорит, остался дубликат, каковой я сделал потому, что несомненно доверял Чубинскому. Само собою, разумеется, мы воскликнули: ура! – и ждем песен. Возрадуйтесь и Вы с нами! План у Антоновича относительно примечаний такой, чтобы там, где это возможно, вместо примечаний, поставить параллельные места из летописей. Более всего это уместно в княжеском периоде, но выписки из летописей будут идти через всю козацкую эпоху. Как Вам сие нравится? Мне – очень. Не говоря уже о дельности этого приема, он не лишен некоторой научной художественности. Работать Антонович начал, к августу, по его словам, он поспеет с своей работой. К тому же времени я подрядился окончательно развязать гордиев узел на счет орфографии и небольшой грамматики – с содержанием, главным образом, фонетическим. Не решусь на сие, пока хорошенько не познакомлюсь с другими словянс[кими] правописаниями. Пока мы утвердились на той мысли, что в отношении наречий хорошо было бы соблюсти, по крайней мере, три главные: галицко-подольское, киевское или Днепровское (яз. истор. дум) и харьково-полтавское (язык преимущественно литературный). Едва ли можно угоняться за Полесьем, Кролевщиной и Литовским дзеканьем. Главная трудность тут в том, чтобы, не усложнив дела, представить такие простейшие элементы, которые бы согласовались и с началами науки, и с разнообразием говоров, такую систему, которая бы соединила с научной объективностью – объективностью бытовую. Но об этом – речь после, когда в моей собственной голове уяснятся главные очертания» [5, с.99-100].

Розлого цитований лист П. Житецького до М. Драгоманова є досить важливим документом серед нечисленних джерел, які розкривають зсередини т. з. «анатомію» видання. Ролі кожного з учасників видавничого проекту у ньому чітко окреслені і задекларовані. Ми маємо досить інформативний «зріз» процесу роботи над фольклорним збірником, який фіксує стан підготовчих робіт на початку 1871 р. Стає очевидним, що не все із запланованого було реалізовано у повному обсязі. Особливо це стосується передачі фонетичних особливостей мови пісень, що викликати у подальшому нарікання фахівців, зокрема Я. Головацького.

Коли саме виникнула думка видання «Исторических песен малорусского народа» достеменно сказати важко. Нагадаємо, що спочатку в «Автобіографічній записці» Драгоманов називав 1869 рік. У листі до М. Драгоманова від 22 грудня 1870 року член Київської громади Павло Житецький повідомляв Михайла Петровича: «Антонович достал рукописный сборник (песен 70) Черноморских, относятся они к эпохе разрушения Сечи и колонизации Черноморья» [5, с.97]. Отже, у 1870 році роботи з виявлення необхідних для книги матеріалів В. Антоновичем уже велися.

У 1871 році українці з теренів Австро-Угорщини також були добре обізнані з намірами діячів Київської громади видавати зразки української народної творчості. У листі Мелитона Бучинського до Леоніда Заклинського з Відня від 7 липня 1871 р. йдеться про необхідність допомогти Рудченку і Антоновичу «всіма казками, піснями і варіантами, які запопадуть, – щоб нам бодай працею вдержати рівновагу Київу [...]. Козацькі пісні подамо Киянам, та самі за пару літ видамо ліричні їм у одвіт; час би і нам ініціативу взяти» [6, с.529].

Наступного дня (8 липня 1871 р.) М. Бучинський написав листа до Володимира Навроцького. Послання засвідчує його добру поінформованість щодо планів майбутніх видань українського фольклору, запланованого киянами. «До видань, що сучасно готвляться у Києві складом і накладом громадським, мусимо дати і наш доклад, бодай у праці. Оттак взявши уділ у виданю казок у «Рудченка» далі єму казки засилаймо в Житомир; зібрані пісні нарядні історичні (або тільки тла історичного) висилаємо до Антоновича у Київ. За програмою Драгоманова, а під Антоновича редакцією готвється повний збірник пісень історичних. (С своїм докладом поспішу до него 1 Вересня, залучаючи казки Рудченкови. У кого воля тай ласка, дотолі зашле й свою участь на мої руки). Пісні вийдуть у хронологічній системі с цитатами із літописів. «Жива літопись України поруч из писаною»» [6, с.529].

Добрій обізнаності з справами в Наддніпрянській Україні М. Бучинський завдячував М. Драгоманову. У листі до Данила Тянячкевича від 22 серпня 1871 р. читаємо: «При кінці Червня с. р. переїхав п. Драгоман[ов], проф[есор] Київськ[ого] універ[ситету] у Відень, щоб зав'язати взаємини з нами. Гарний, прехороший чоловік собою, ще гарніші привіз вісті з закордону про їхні заходи і праці громадські, про казки народні, що друкуютьця нині третім томом за накладом громадським, під редакцією Рудченка, – про словар – лексикон нашої мови, що лагодитця у проф. Житецького, і про збірник нар[одних] пісень історичних повний і спорядкований під редакцією проф. Антоновича, з цитатами з літописей. Ся програма походить від п. Драгоманова, – щоб стала, так я дефинюю, – устна літопись України поруч з писаною» [6,с.529].

М. Бучинський у своєму письмовому посланні до Д. Тянячкевича користувався інформацією, одержаною від М. Драгоманова. Вона свідчить, що вже влітку 1871 р. існував якийсь укладений «збірник народних пісень історичних повний і спорядкований під редакцією проф. Антоновича, з цитатами з літописей», упорядкований за програмою Михайла Петровича. Очевидно, це був один з перших робочих варіантів пісенного збірника, який у подальшому зазнав доповнень і часткових структурних змін у зв'язку з появою нових фольклорних записів та їх варіантів, отриманих упорядниками від кореспондентів з різних частин Російської та Австро-Угорської імперій.

Важливість і необхідність видання кращих зразків українського народного пісенного репертуару на історичну тематику розуміла і молодь Галичини. Так знайомий Тянячкевича у цьому зв'язку підкреслював: «Всі ми зарівно обов'язані дати поміч і громадський доклад до сего діла бодай у праці, тим і поспішав я с приятелями до бракованих записок власних, до переписування всіх пісень історичних Галицької України» [6,с.529-530]. Приклад Київської громади надихав і заохочував галичан прискорити і координувати роботи з вивчення зразків місцевого пісенного матеріалу. «Час, не за Дніпрами України шукати, час побачити її існу, свіжу і красну округи нас, і від неї питому, осібну участь додати до всеукраїнської культури. Переглянувши записки власні, – інформував товариша М. Бучинський, – знаючи чого лиш надіявся давно, що нарід наш має свою літопись устну, свою співану історію в Галичині богату, а ліричними і обрядовими піснями перевагу важну протів закордонського і природно: нарід у нас є, отже і був, має бувальщину, а яко співучий і виспівану» [6,с.530]. Далі повідомляється: «до нині готових у нас для п. Антоновича 130 пісень істор[ичних] наших, лиш у мене і двох-трех приятелів, а як даст Біг озьмеся Громада, то і зрівноважимо Киянам» [6,с.530].

Знайомий М. Драгоманова виконав добровільно взяті на себе обов'язки надсилати громадівцям на Наддніпрянщину зразки західноукраїнського фольклору. Вже 6 вересня 1871 р. М. Бучинський інформував з Станіслава В. Навроцького. «Казка Твоя (Бабина причина) дивно гарна, пішла в ряд з 25-ма інчими (між ними 4 істор[ичні]) Рудченкові. Антоновичу вислав я аж 3 с[ього] м[ісяця] (через пізних Іванів) 170 істор[ичних] пісень і співанок» [6,с.425]. 15 вересня 1871 р. він знову писав товаришу: «Праця коло «збірника Антоновича» дійсно широко задумана, і обіймає всі пісні, повставші на підставі давних порядків у народі (з ілюстраціями)» [6,с.427]. Його прохання до друга полягало в наступному: «Вибери оже всі пісні і співанки козацькі, вояцькі, гайдам[ацькі], про панщину, і галицько-аврійські» [6,с.427]. З чергового листа від 10 лютого 1872 р. дізнаємося: «Посилку Антоновичу подам зі Львова, 16 рано, на пошту. Єсть 50 пісень, 20 казок, мій нарис диялектів і 2 мапи. Степанович вишле своїх 50 гуцульських через 2 неділі» [6,с.432]. Наступного дня – 11 лютого того ж року М. Бучинський знову поінформував В. Навроцького: «Оце оногді як збіглись, то одним махом вилагодили здоровенну посилку у Київ, переписуючи з рукоп[исних] записок істор[ичні] пісні Антоновичу, – ідем: галицькі казки Рудченкові, всіх до нині 64!» [6,с.433].

23 грудня 1872 р. М. Бучинський повідомив В. Навроцькому: «В справі збірника у Києві (Антонович) тільки і знаю, що декотрі давніші видавці не зволяють зачирати в їх записки. Ерго, наївно радять Кияне, щоб я позволив під такі пісні себе підписати, – а я раджу, пропустити тексти, вказавши на джерела, доки у Галичині не вийде друге видання комплетне» [6,с.445]. 5 листопада 1874 р. він сповістив товариша: «Прислано Тобі с Києва 1 том зб[ірника] дум Антон[овича] і Драгоманова. Я получив сьогодні. Єсть десяток і з моїх збірників видрукований, – на жаль та не великий, пописано ти – Тобі,

через ті, взято тем «Підгірє» за місцевість «коло Станіслава». Збірник заложений з великим може за великим розмахом, закраває дійсно на епічну літопись не лиш малоруську, а й громадську – людську. Але хай уперед перечитаю порядочно» [6,с.466].

Готуючи до видання збірник історичних пісень його упорядники намагалися залучити найширше коло джерел. 1894 р. М. Драгоманов писав, що у 1871 р. він чув про старовинний рукописний збірник козацьких дум, який зберігався у професора-слависта О. Котляревського. Упорядникам вдалося навіть отримати копію того збірника. На це вказав сам Михайло Петрович, зазначивши цей факт в одній із своїх статей, присвячених українській фольклористиці. Він згадував, що в його архіві зберігався рукопис, який близько 1873 року передав В. Антоновичу молодий письменник-українець В. Маслов, який тоді мешкав у Москві. Рукопис був, начебто, копією збірника, що належав О. Котляревському. Московський українець також попереджав Володимира Боніфатійовича про неможливість публікації переданих фольклорних матеріалів без погодження з професором [7,с.266].

О. Котляревський також планував видати за власною редакцією збірник української народної пісенної творчості. Про це він писав у листі до М. Максимовича ще в кінці 1860-х років. «Есть у меня 14 дум, сделанных одним харьковским помещиком в 1805 году со слов певца Ивана, – інформував він Михайла Олександровича, – множество любопытнейших вариантов к Вашему собранию, много и нового, между прочим... Вообщем рукопись эта сушая драгоценность; я приготовил ее к печати, но цензура посоветовала мне остановиться, чтобы не навлечь упреков в сепаратизме. Пусть лежит до радостного утра» [8,с.10]. Тому він, очевидно, і не дозволив киянам, авторам нового видання української пісенної творчості, використати записи старовинного збірника, що належав йому. В. Антонович і М. Драгоманов виконали волю О. Котляревського. До книг «Исторических песен малорусского народа» не було включено жодного тексту означеного рукописного збірника. Він навіть не згадувався у вступній частині та коментарях.

У 1881 р. О. Котляревський помер, так і не здійснивши своєї мрії видати підготовлений ним до друку збірник. Вперше матеріали рукописного збірника «Повести малороссийские...» були опубліковані під загальною назвою «Старинная запись народных малорусских дум с обзором вариантов к ним» у журналі «Киевская старина» [9]. 1893 року в Києві була опублікована книга П. Житецького «Мысли о народных малорусских думах», в якій також були надруковані зазначені тексти [10,с.186-245]. Тексти книги друкувалися з того ж набору, що і в журналі «Киевская старина». Різниця лише пагінація сторінок. Рукопис збірника в розпорядження П. Житецького передав його учень Нестор Котляревський – син професора О. Котляревського, який у свою чергу був товаришем Павла Гнатюка ще з дитинства. Саме П. Житецький підготував публікацію рукописного збірника, присвятивши його пам'яті О. Котляревського. Він також написав невелику вступну статтю, в якій зазначив коли і у який спосіб до нього потрапив рукопис з текстами дум, і детально описав його [11,с.132-146].

З копією Маслова, що була власністю М. Драгоманова, навесні 1926 р. познайомила Катерина Грушевська, яка коротко переповіла її історію. Готуючи видання корпусу українських дум, вона отримала зі Львова від академіка В.М. Гнатюка (1871-1926) «рукопис, виправлений рукою Драгоманова, – копію з «копії Маслова», зроблену певно в домі самого Драгоманова. Копія ся списана на 19 аркушах краткованого паперу 273×213 міліметрів, нумерованих від 7 до 59 [...] Папір рукопису ще досить білий, деякі аркуші пом'яті й подерті, інші заховалися зовсім добре, пожовклі тільки на краях. Чорнило письма заховалося зовсім добре. Сей рукопис зберігся як маленька частина архіву Драгоманова, що заходами проф. Гнатюка був спроваджений з Софії до Львова до архіву Наукового Товариства ім. Шевченка. Під час [Першої. – Авт.] світової війни той архів опинився в помешканні, де стояло постоем російське військо, яке й зробило з архіву «велику купу сміття», – як писав покійний академік Гнатюк. (Листи В. Гнатюка до М. Грушевського, про які йдеться, опубліковані останнім. Див. // Україна. – 1926. – Кн. 6. – С. 185-189.) Багато з того «сміття» було спалено, а те, що лишилося, відбуло тяжке митарство з місця на місце, псууючись ще далі, аж поки на прохання Академії Наук акад. Гнатюк не переслав його до Києва. Така була доля дорогоцінної спадщини одного з видавців історичних пісень і з нею тої «копії Маслова», що стільки разів

виринала на видавничім обрію, готовилась до друку і так таки майже загинула серед цих заходів» [3,с.ХХІІІ].

Донька відомого академіка описала не лише зовнішній вигляд, а також зміст «копії Маслова», який мав заголовок «Малорусские думы и песни, записанные в 1805 году Ломиковским из уст слепца Ивана лучшего рапсолиста которого он застал в начале XIX века» [3,с.ХХІІІ]. Зазначена копія була рясно пописана іншими чорнилами. Катерина Грушевська побачила у правках «руку Драгоманова», оскільки примітки були під текстом «М.Т. – мабуть М. Толмачев, псевдонім Драгоманова» [3,с.ХХІІІ].

Але повернемося до розгляду історії підготовки збірки історичних пісень. 1894 року М. Драгоманов у листі до О. Огоновського значно розширив і доповнив власне бачення передісторії пісенного видання. Тепер у його трактуванні генеза книги була наступною. Він зізнавався, що робота над «Историческими песнями малорусского народа» була досить складною. Спочатку, ще в 1863-1870-х [вірно 1869-1870-х. – Авт.] роках, вони з Антоновичем розподілили і опрацювали доступні їм друковані і рукописні збірники і збірки українських пісень. Потім уклали план («index» за М. Драгомановим) запланованої праці. Коли у 1870 р. Михайло Петрович виїхав у тривале закордонне наукове відрядження на його місце «став Русов, під доглядом котрого пісні переписувались пильно» [12,с.309]. Але під час переписування першопочатковий зміст книг і нумерація пісень були частково порушені, тому після повернення із закордону М. Драгоманову доводилося знову проводити вже виконану колись роботу. Він свідчив, що «часто не знаходив тих номерів, котрі пам'ятав і мусив знову розшукувати їх» [12,с.309].

Тим часом П. Житецький надумав додати до «Исторических песен» граматику і словник. А для реалізації того задуму почав вилучати необхідний йому матеріал з переписаних зошитів. П. Чубинський з свого боку «порадив методу видання варіантів з цифрами («алгебра» і «нудна робота», як казав Русов)» [12,с.309]. Рівнем виконання цих робіт, які здійснювалися дружинами деяких громадівців, Михайло Петрович не був вдоволений через велику кількість помилок, що їх робили добровільні помічники. Він вважав, що т. з. «алгебра» тільки тоді «могла вийти зносно, коли б її робили ангели» [12,с.309]. Драгоманов навіть намагався зовсім відмовитися від такої нумерації варіантів пісень, але викинути всю «алгебру» йому не дали, оскільки вважали, що всі варіанти друкувати дуже дорого, та «й жалко було б кидати в огонь працю алгебраїстів» [12,с.310]. Йому довелося прийняти запропонований до видання варіант приміток, про що він довго жалкував.

Політичний емігрант також повідомив львівському професору про те, як робилися примітки та вступна стаття до історичних пісень. В. Антонович, як свідчить лист М. Драгоманова до О. Огоновського, готував матеріали, які лягли в основу коментарів, опрацьовуючи «для них матеріал із краю історії», а його співавтор «з європейської (найбільш турецької)» [12,с.310]. Останній також робив порівняння з піснями інших народів. Потім два упорядники зустрічались і обговорювали разом зміст приміток. При цьому М. Драгоманов писав текст у присутності В. Антоновича, дослуховуючись до порад, «а де треба було, то й під диктовку його. Переднє слово написано було по раді з Антоновичем» [12,с.310].

Спомини Ірини Антонович доповнюють і уточнюють свідчення Михайла Петровича. Донька Володимира Боніфатійовича згадувала: «Після повороту з-за кордону Михайло Петрович жив поруч із нами в будинку Консенціуша на Кузнечній № 36 (тепер од цього будинку не залишилось уже нічого: його розібрано). По різних справах він приходив до нас дуже часто; бували часи, коли вони, складаючи «Історичні Пісні», просиджували майже цілі ночі. Вся кімната, де вони працювали, була вкрита картками: лежали вони і на столі, і на стільцях, і на підлозі. Нам туди входити звичайно заборонялося. Навіть мама старалась не заходити, щоб не заважати їм працювати. Тільки коли вже вони засиджувались надто довго, мама заходила й нагадувала їм про пізній час і готову вечерю. Прощаючись Михайло Петрович ішов додому, проходячи іноді кругом через вулицю, а часом пролазячи через дитячу дірку в паркані, що відділяв наше подвір'я від подвір'я, де жив Драгоманов (будинку № 38 на Кузнечній вулиці тоді не було), а батько лягав спати» [13,с.123].

Повертаючись до питання розподілу ролей між упорядниками пісенного збірника можна однозначно констатувати лише факт мізерності джерельної бази. Автор першої

монографії про М. Драгоманова, що побачила світ в роки Радянської влади, Давид Заславський небезпідставно вважав, що праця над виданням пісень була колективною. Драгоманову, на його думку, окрім «редактирования, принадлежит историческое введение и многочисленные комментарии» [14,с.60].

Факт колективної роботи над виданням підтверджують самі упорядники. У вступі до «Исторических песен малорусского народа» читаємо: «Мысль и план этого сборника были встречены собирателями и исследователями с большим сочувствием: покойный М.А. Максимович, Н.И. Костомаров, П.А. Кулиш, Н.М. Белозерский, Н.В. Лысенко, прежде издавшие записанные ими песни и доставившие немало материала для других сборников, напр. для сборника покойного А.Л. Метлинского, предоставили в наше распоряжение как печатные, так и рукописные сборники свои. Кроме того, нам переданы рукописные собрания гг. Неговского, Маркевича. Носа, Мартынова, Новицкого, Чубинского, Сеницкого, Штангеева, Стоянова, Шиманова, Андриевского, И.Я. Рудченка, А.Я. Рудченка, А.И. Лоначевского, Е.В. Судовщикова, Л.В. Ильницкого, Русова, Залюбовского, Лободовского, Ганенка, Зайкевича, Симашкевича, Руданского, Кропивницкого и др. и из Галичины – гг. М. Бучинского, Белинского, Стефановича и др. лиц, которые поименованы дальше под песнями, ими сообщенными. Большая часть этих лиц, а также много других помогали нам советами, справками, наконец, трудом при переписке и сведении вариантов настоящего сборника. Нам нечего говорить о нашей личной благодарности за весь труд и эту предупредительность, так как услуга эта оказана дорогому всем просвещенным людям делу изучения народа» [15,с.47-48].

Дмитро Дорошенко – автор першого серйозного дослідження про В. Антоновича, людина, яка знала його особисто, змушений був ще у 1932 році визнати: «Ми не знаємо, який був поділ праці між обома редакторами, але характер коментарів тут той самий, що і у дальших виданнях, які провадив Драгоманів за кордоном уже сам» [16,с.115].

Слід дещо уточнити, щоб твердження Д. Дорошенка стали зрозумілишими. Завдяки ініціативі членів Київської Громади 1873 р. у Києві було відкрито Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства. Майже всі громадівці відразу долучилися до його діяльності. Почалася досить успішне і плідне хоча і недовге (до 1876 р.) функціонування підрозділу поважної наукової інституції в Україні. Під керівництвом П. Чубинського здійснювалася експедиційна діяльність, наслідком якої стали численні видання, з питань фольклору та етнографії [17;18,с.356-363].

Один із критиків українства у цьому зв'язку не безпідставно зазначив: «В юго-западном отделе Русского географического общества сосредоточилась в ту пору почти все «украинское» движение как стремление выяснить действительное лицо малорусского народа» [19,с.157]. Видавничий проект Київської Громади, покликаний ознайомити широкий загал українців і світової наукової спільноти з кращими зразками української історичної пісенної творчості, не був реалізований у повному обсязі. На заваді цьому стала антиукраїнська політика, яку тоді активно втілював у життя уряд Російської імперії. Емський акт 1876 р. доповнив Валуєвський циркуляр 1863 р., що був спрямований на придушення української культури. М. Драгоманов змушений був емігрувати, а всі роботи з видання збірників у межах Російської імперії довелося згорнути. Лише 1883 р. у Женеві побачили світ «Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.» з передмовою та примітками політичного емігранта [20].

У вступній частині М. Драгоманов розповів про власне бачення історії цього видання. Воно зводилося до наступного. У 1874 р. в Києві вийшла перша книга «Исторических песен малорусского народа с примечаниями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», що стала початком видання в якому планувалося звести і прокоментувати українські народні (мужицькі) пісні в яких помітні сліди громадського життя України від найдавніших часів. У такий спосіб (через пісенний репертуар) планувалося відтворити історію громадського життя в Україні. Антонович і Драгоманов поділили нагромаджений матеріал на 5 частин. Спільно, у межах Російської імперії, їм вдалося видати повністю лише першу частину зібраних пісень. З другої частини побачили світ лише перші два розділи. Вимушена еміграція Драгоманова обумовила необхідність розподілу спільно підготовленого матеріалу між двома редакторами-упорядниками. У Антоновича при цьому залишилися пісні про Гетьманщину з 1657 до 1709 року і пісні гайдамацької доби. Решта пісенного матеріалу дісталася М. Драгоманову. Саме його

він і видавав, знаходячись в еміграції, зберігаючи структуру вироблену спільно з В. Антоновичем. Проте, навіть осібно видані за час еміграції пісенні збірники не дають вповні відповіді на питання про розподіл обов'язків двох редакторів «Исторических песен малорусского народа», тим більше не називають справжнього ініціатора цього унікального видання.

Наведений вище матеріал засвідчує, що роботи над збірником пісень розпочалися ще у 1869 р. (за М. Драгомановим). Перед виїздом останнього у наукове відрядження за кордон у 1870 р. було вже твердо вирішено видати збірник історичних пісень. З цією метою було опрацьовано всі наявні опубліковані збірники та зібраний з допомогою членів Київської Громади та усіх бажаючих сприяти виданню багатий рукописний матеріал. Перший план збірки, на думку К. Грушевської, уклав В. Антонович. Потім уклали покажчик потрібних для збірника пісень та варіанти для них. Коментарі історичні і географічні для збірника зобов'язувався зробити В. Антонович, а «М. Драгоманов мусив написати літературно-філологічні пояснення та вступну статтю». (Архів Михайла Драгоманова. – Т. 1. Варшава, 1938. – С. 381.) Стара Київська громада, як свідчать листи П. Житецького до М. Драгоманова взяла на себе зобов'язання переписувати відібрані пісні з варіантами до них. Більшість учасників цього унікального видавничого проекту успішно виконала взяті на себе зобов'язання, що уможливило появу епохального збірника «Исторических песен малорусского народа». І хоча під час підготовки первісний задум і був дещо змінений, книги упорядковані В. Антоновичем та М. Драгомановим за допомогою однодумців, стали величним пам'ятником не лише цілому поколінню українофілів ХІХ століття, але й усьому українському народу.

Список використаних джерел

1. Михайло Драгоманов: автожиттєпис / уклали І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. – Київ: Либідь, 2009. – 443 с.
2. Павлик М.І. Михайло Драгоманов і його роля в розвії України / написав і видав М.І. Павлик. – Львів: Друк. Уділова, 1907. – VI, 91 с.
3. Грушевська К. Передне слово. Збирання і видання дум в ХІХ і в початку ХХ віку / Катерина Грушевська // Українські народні думи / Історична секція ВУАН, Комісія української історичної пісенности. Т. 1. – Київ, 1927. – С. V-XII, XIII-CXX.
4. Катренко А.М. О.О. Русов – видатний український вчений і громадський діяч (1847-1915) / А.М. Катренко, Б.В. Петрук. – Київ: Норма-прінт, 1998. – 64 с.
5. Архів Михайла Драгоманова. Т. 1. Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870-1895 рр.) / підготов. Г.О. Лазаревський. – Варшава: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1938. – 442, [3] с.
6. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні з 1862-1884 р.р.: матеріали до історії української культури в Галичині та зв'язки у Україною / К. Студинський. – Київ: Пролетар, 1931. – 606 с.
7. Драгоманов М. Нові варіанти кобзарський співів: матеріали до історії віршів українських / передав за замітками М. Драгоманов // Житє і слово. – Львів, 1895. – Т. 3, кн. 2. – С. 265-273.
8. Кирдан Б.П. Собиратели народной поэзии: из истории украинской фольклористики ХІХ в. / Б.П. Кирдан; АН СССР, Ин-т мировой л-ры им. А.М. Горького. – Москва: Наука, 1974. – 279 с.
9. Старинная запись народных малорусских дум с обзором вариантов к ним // Киевская старина. – 1892. – № 12 декабрь. – С. 391-408; 1893. – № 1 январь. – С. 93-125; № 2 февраль. – С. 293-318.
10. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – Киев: Киевская старина, 1893. – 243 с.
11. Плачинда В.П. Павло Гнатович Житецький / В.П. Плачинда. – Київ: Наук. думка, 1987. – 208 с.
12. Огоновський О.М. Історія літератури руської. Ч. 4. Етнографія / Омелян Огоновський. – Львів: Накладом Наук. т-ва ім. Шевченка; Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, під зарядом К. Беднарського, 1894. – 347 с.
13. Антонович І.В. Спомини Ірини Волод[имировни] Антонович про М.П. Драгоманова / І.В. Антонович; упорядкув. і подав С. Глушко // Україна. – Київ, 1926. – Кн. 4 (18). – С. 120-134.
14. Заславский Д.И. Михаил Петрович Драгоманов: критико-биографический очерк / Д.И. Заславский. – Киев: Сорабкоп, 1924. – 172 с.

15. Драгоманов М.П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М.П. Драгоманов; упоряд. та авт. іст. біоґр. нарису Р.С. Міщук; приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. – Київ: Либідь, 1991. – («Пам'ятки історичної думки України»).

16. Драгоманівський збірник. Т. 1 / за заг. ред. Василя Сімоновича. – Прага: Видання Українського високого педагогічного інституту, заходом видав. Т-ва «Сіяч», [1930-1932]. – 319 с.: іл., ноти. – (Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі).

17. Записки Юго-Восточного отдела Императорского Русского географического общества. – Киев: В тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1874-1875. – Т. 1. – Киев, 1874. – 367, 62, 28 с; Т.2. – Киев, 1875. – 616 с.

18. Пыпин А.Н. История русской этнографии: [в 4 т.] / А.Н. Пыпин. – Санкт-Петербург: Тип. М.П. Стасюлевича, 1890-1892. Т. 3: Этнография малорусская. – 1891. – VIII, 425 с.

19. Украинский сепаратизм в России: идеология национального раскола: сборник / [вступ. статья и коммент. М.Б. Смолина]. – Москва: Москва, 1998. – 432 с. – (Пути русского имперского сознания).

20. Політичні пісні українського народу, XVIII-XIX ст. / з увагами [уклад., авт. передм. та приміт.] М. Драгоманова. – Женева: Вид. М. Драгоманов; Печатня «Громади», 1883. – Ч. 1. розд. 1.: Кінець козацтва. – V, LV, 137 с.

Короткий В.А. Предистория появления песенного сборника «Исторические песни малорусского народа»

Исследовано предисторию появления уникального сборника украинского фольклора – «Исторических песен малорусского народа», составленного Владимиром Антоновичем и Михаилом Драгомановым при помощи единомышленников. Воссоздано распределение обязательств между всеми участниками издательского проекта.

Ключевые слова: *В. Антонович, М. Драгоманов, «Исторические песни малорусского народа», история украинской фольклористики.*

Korotkiy, V.A. Pre-history of appearance of song collection the «Historical songs of malorussskogo people»

Are Investigational pre-history of appearance of unique collection of Ukrainian folk-lore – the «Historical songs of malorussskogo people», made Vladimir by Anton and Michael Dragomanovym through like-minded persons. Distributing of obligations is recreated between all participants of publishing project.

Key words: *V. is Anton, M. of Dragomans, «Historical songs of malorussskogo people», history of Ukrainian fol'kloristiki.*